

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Mirza Bala Məhəmmədzadə hesab edirdi ki, 20-ci əsrin əvvəllərində ictimai-siyasi hadisələr inkişaf etdikcə və bir sıra amillərin təsiri altında milli libellər və milli inqilabçılar birləşərək eyni taktika yürütməyə başladılar. Ancaq bu qüvvələrin siyasi-ideoloji baxışlarında, ilk dövrlərdə "İslam millətçiliyi", "Müsləmanların birliyi", "Müsləmanlıq", "Ümmətçilik" mühüm yer tuturdu. Məhəmmədzadəyə görə, həmin dövrdə "İslam millətçiliyi"nin ideoloqu Əhməd bəy Ağaoğlu yazılarda üstünlüyü "Ümmətçiliyə", yeni "Müsləman qayğısı"na və "Müsləman qövmlərini tənzimləməyə" verirdi. 1 Mirza Balaya görə, dövrünün hakim zehniyyəti altında üçüncü qüvvə kimi ortaya çıxan "Müsavat" da yaranışının ilk illərində məhz belə bir xətt, yeni "İslam millətçiliyi"ni seçmiş, ancaq "bu doktrinə qəpənib qalmamış, Azərbaycan cəmiyyəti ilə birləşərək dinamik təkamül yolu keçmiş və Azərbaycan cəmiyyətinin milli şüurunu tənzim və idarə etməkdə onu özü ilə birlikdə millətçiliyə, türk millətçiliyinə və Azərbaycan istiqlalçılığına qovuşdurmuşdur".²

"Müsavat"ın yalnız islamçı deyil, həm də türkcü, yenilikçi və istiqlalçı bir partiya olması Rəsulzadənin 1913-cü ildə İstanbuldan Bakıya dönüşündən sonra baş vermişdi. Məhəmmədzadə də yazır ki, Quzey Azərbaycanda "Ümmətçilik"dən "millətçiliyə" keçən, Azərbaycan milli ideyasının (Azərbaycan türkcülüynün) təməl prinsiplərini işləyib hazırlayan Rəsulzadə olmuşdur. Belə ki, tanınmış Türk mütəfəkkiri Cəmaləddin Əfqanin yolunu davam etdirən Rəsulzadə "İslam millətçiliyi"nin yerinə "türk millətçiliyi"ni irəli sürmüşdür. Məhəmmədzadə yazırdı: "Şeyx Cəmaləddin Əfqani kimi Məhəmməd Əmin bəy də islamçı və müsəlmanlığın milliyyət deyil, "Ümmətçilik" ifadə etdiyini, milliyyətin isə din üzərində deyil, dil və mədəniyyət birliyi üzərində qurulduğunu və bu milli diriliyin təməlini təşkil edən milli mədəniyyətin ünsürlərini izah edərək milli hərəkatın ictimai fəlsəfəsini qurmuşdur".³ Onun fikrincə, 1915-ci ildən işıq üzü görün "Açıq söz" qəzetində ilk dəfə olaraq "Müsləman", "tatar" əvəzinə "türk" sözünü işlədən, "Biz türkcük!" deyən Rəsulzadə bu surətlə "Ümmət" və "Ümmətçilik" dövrünü rəsmən qapamış, "millət", "türk millətçiliyi" dövrünün başlandığını elan etmişdir.⁴

Məhəmmədzadəyə görə, Rəsulzadənin ümmətçilikdən millətçiliyə, islamçılıqdan türkcülüyə keçməsinə Əfqaninin böyük rolu olub: "Ümmət" dövrünü yaşayan müsəlman Şərqi milliyyət şüurunun oyanmasında çox böyük rol oynayan məşhur islam mütəfəkkiri Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin "milliyyət xaricində səadət yoxdur" - deyən "Vəhdəti cinsiyyə fəlsəfəsi"ni (yə-

ni "Milli birlik fəlsəfəsi") farscadan türkcüyə çevirib "Türk yurdu"nda dərc etməsi də bu zamana rast gəlir. Sonraları Bakıdakı nəşriyyatında milliyyət məsələsini işlədiyi zaman Cəmaləddin Əfqanidən çox faydalandığı görülməkdədir.⁵

Onun fikrincə, çar Rusiyası əsarətindəki türklərin 19-cu əsrin ortalarına doğru milli-mədəni yüksəlişi şəklində başlayan milli qurtuluş hərəkatı bu günə qədər üç dövr keçmişdir: 1) Milli-mədəni oyanışın bir nəticəsi olmaq üzrə "Milli-mədəni muxtariyyət" üçün mü-

ruximizin qızıl səhifəsini təşkil etməkdədir".⁹

Məhəmmədzadə özü də, "Açıq söz" qəzetində Azərbaycan türkcülüynü və istiqlalçılıq uğrunda mübarizə aparmışdır. O, "Azərbaycan çağırışı" adlı məqaləsində Türk gəncliyini üz tutaraq yazırdı: "Ey gənc Türklər! Bu gün müqəddəs Kəbəni Vətənimizi azad edin! Bu gözəl Aranız zincirlərlə sənmiş uyuyur, Onu qurtarın! Əgər milli ədəbiyyat istiyorsanız, yəne Onu qurtarın. Əgər haqiqi elm arzu ediyorsanız, yəne Vətəni azad et-

riyyə hesab edən Azərbaycanın keçmiş olduğu ictimai-iqtisadi dövrləri və ictimai-siyasi cərəyanları bilməyənlərdir. Azərbaycan istiqlalını Azərbaycan bəy və xanlarının intriqası adlandırılan düşmənlərimiz, "Demokratik Cümhuriyyət"i də Müsavatın şəxsi arzusu hesab edən bir şeyi unudurlar ki, Müsavatı təşkil edən məfkurəçilər də, xalq hərəkatının özünü də yaradan yəne millət, Azərbaycan xalqı idi. Müsavat firqəsi də yalnız millətin rəyini, o məclis də yalnız millətin iradəsini təmsil edirdi. Ona görə də "Demokratik Cümhuriyyət" qərar millətin öz qərarı, öz fərmanı və öz iradəsi kimi qəbul edilməlidir".¹¹ Onun fikrincə, Milli Şuranın bütün qərarları, o cümlədən "İs-

əlani qərarı məfkurə uğrunda mübarizə dövrünün sonu deyildi ki, ilk sıraya məfkurənin təbiiyyətindən, məfkurəçilikdəki üçüncü dövrdən bəhs edilsin. Bu istiqlal elanı qərarı ilə məfkurəçiliyin ilk hazırlıq dövrü bitirdi. Bundan sonra ikinci dövr, məfkurə uğrunda mübarizə dövrü başlayacaqdı. Bu mübarizə zamanı bir istiqlal qərarı halına gələn Milli Şura və onun hökuməti, Azərbaycanın xilas və istiqlalının faktiki olaraq (de-fakto) vücutda gəlməsi üçün çalışacaqdı".¹³

Məhəmmədzadə onu da xatırladı ki, Azərbaycan türkcülüynə, onun əsas hədəfi olan Milli istiqlalçılığa qarşı iki əsas müxalif qüvvə olmuşdur: 1) "beynəlmillətçilik" adı altında pərdələnən bolşeviklərə, 2) "İslam bir-

Mirza Bala Məhəmmədzadənin dünyagörüşündə Türkcülük, Azərbaycançılıq və İstiqlalçılıq

cadilə dövrü; 2) Milli-siyasi dövlət şüurunun bir nəticəsi olmaq üzrə, tam istiqlala gətirəcək "Milli-məhəlli (torpaq) muxtariyyəti" üçün mücadilə dövrü; 3) Rusiyadan tamamilə ayrılmağı ifadə edən tam istiqlal üçün mücadilə dövrü.⁶ Məhəmmədzadənin fikrincə, milli-mədəni muxtariyyət Topçubaşov başda olmaqla, 1905-1907-ci illərdə "Rusiya Müsləmanları İttifaqı" partiyası tərəfindən ortaya atıldığı halda, 7 milli-məhəlli muxtariyyət ideyasının başında isə 1917-1918-ci illərdə Rəsulzadə dayanmışdır: "Bəzi Türkcükün şairlərinin nəzəmə çəkmiş olduqları bu tarixi müdafiədən sonra qəbul edilən bu "Milli tezisi"ə görə, böyük çoxluğunu rus olmayan millətlər təşkil edən Rusiya imperatorluğu milli vahidlərə, yeni millətlərin sayı qədər ayrı-ayrı müstəqil milli dövlətlərə parçalanacaq, o cümlədən olmaq üzrə, rus əsiri türklərin də özələrinə məxsus milli dövlətləri olacaqdır".⁸

Ona görə, Rəsulzadənin milli-məhəlli muxtariyyət ideyasının arxasında

istiqlal Bəyannaməsi" xalqın iradəsinin məhsulu idi. O, yazırdı ki, bu baxımdan Milli Şura "sınıfi, mənəvi, cinsi, milli və dini sərhədləri aradan qaldıraraq bütün vətəndaşlara bərabər siyasi-vətəni hüquqlar təmin etdiyi kimi, öz sərhədləri daxilindəki millətlərə də hürriyyət və sərbəstlik verirdi. Millətlərin hürriyyət və istiqlalını, milli mənafeyin inkişaf və təkamülünü özü üçün qayə qəbul edən bir Məclis mümkün deyildi ki, başqa cür hərəkat edə bilsin".¹²

O, bütün bunlarla yanaşı, Milli Şuranın bəzi məsələlərdə ehtiyatlı ad-

liyi" adı altında pərdələnən "İttihadçılar". O, yazırdı: "Rusiya Müəssisələr Məclisi seçkilərinə qədər saği və solu təmsil edən iki qeyri-milliy partiya öz fəaliyyəti və təbliğatları ilə yalnız istiqlal əleyhinə deyil, həm də Azərbaycan fikrinin "Azərbaycan" təbirinin, türkcük cərəyanının da əleyhinə iş aparmışdılar. Nəhayət istər yerli, istərsə də Müəssisələr Məclisinə seçkilərdə xalq Müsavat partiyası və onunla birlikdə hərəkat edən "Biteraf demokrat qrup"a səs verməklə türkcülü, Azərbaycançılıq və istiqlalçılıq qalib gəlmiş, qeyri-milliy cərəyanlar məğlub olmuşdu".¹⁴

Ancaq Quzey Azərbaycan türklərinin "beynəlmillətçilik" bolşeviklərə "İslam birliyi" tərəfdarları ittihadçılar deyil, məhz Türk birliyi tərəfdarı müsavətçilərin dəstəklədiyini yazan Məhəmmədzadəyə görə, vaxtilə "Müsavat firqəsi əleyhinə mübarizə edən, "Azərbaycan" kəliməsini yaxın buraxmayan "qeyri-milliy" qüvvələr belə istiqlalın sonra onu proqramlarının ilk səhifəsinə qeyd etmişdir: "Milli mühtimlərdən acnəbilərə uşaqlıq edən "qeyri-milliy" cərəyanlar deyil, Azərbaycançılığın, Türkcükün, istiqlalçılığın amansız düşməni olan Rusiya belə bu gün bir "Azərbaycan" qitəsi tanımaqda, əhəlinin türk olduğunu, hətta Azərbaycanın müstəqil bir Cümhuriyyət olduğunu sözdə de olsa qəbul etməkdədir".¹⁵

- 1 Yene orada, s.41
- 2 Yene orada, s.42
- 3 Yene orada, s.52
- 4 Yene orada, s.52
- 5 Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri (1903-1909). I c., II cildde, Bakı: Azərşəh, 1992, s.8

6 Mehmetzadə M.B. Rəsulzadə Məhəmməd Əmin. "Dergi", yıl: 1 Ocak-Mart, Minih, 1956, s.137

7 Məhəmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1992, s.27

8 Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri (1903-1909). I c., II cildde, Bakı: Azərşəh, 1992, s.10

9 Yene orada, s.10

10 Məhəmmədzadə M.B. Azərbaycan çağırışı, «Açıq söz» qəzeti, 04.01.1918

11 Məhəmmədzadə M. B. Azərbaycan Milli Xartiyası. 28 Mayıs İstiqlal bəyannaməsinin təhlili. "Azərbaycan" ədəbi-bədii yurmalı, №4, Bakı, 1991, s. 138-139

12 Yene orada, s. 141

13 Yene orada, s. 146

14 Yene orada, s. 147

15 Yene orada, s. 147

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur